

Филип ПЕТРОВСКИ

Независен истражувач

БУГАРСКАТА ЕГЗАРХИЈА И БУГАРСКАТА НАЦИОНАЛНА ДРЖАВА (1878–1912)

Доколку тргнеме од претпоставката дека европскиот деветнаесетти век на револуции дал поттик за „големата и револуционерна борба за спојување на државата и нацијата“¹, тогаш се поставува прашањето: на кој начин оваа тенденција била во сооднос со постоењето на таква транснационална организација каква што била Католичката црква? Навистина, во западноевропските држави се појавиле обиди за создавање национални католички цркви, но тие биле појави од маргинален карактер.² Како илустрација, овде би истакнале само неколку такви примери, не навлегувајќи во подлабока анализа на црковните состојби во Европа во првата половина на XIX век. Прв таков обид имало во Франција набргу по настаните од 1830 година. Поранешниот воен католички свештеник, опатот Шател³, по доаѓањето во Париз ја формирал Француската католичка црква. Службата во оваа црква се спроведувала на француски народен јазик. Во 1842 година полицијата ја затворила таа црква, а Шател пребегал во Белгија. Приближно во истото време, во Брисел опатот Хелсен ја создал Католичко-

¹ Rupert Emerson, *From Empire to Nation: The Rise to Self-Assertion of Asian and African Peoples* (Cambridge: Harvard University Press, 1960), 96.

² Лависс Ернест, Рамбо Алфред Никола, *История XIX века* (Москва: Государственное социально-экономическое издание, 1939), т. 4, 211–213.

³ Фердинанд-Франсоа Шател (Ferdinand François Châtel, 1795 – 1857) бил француски католички свештеник, поборник за реформи во Католичката црква, социјалист и основач на т.н. Француска католичка црква.

апостолската црква.⁴ Службата во неа се изведувала на француски и на фламански јазик. Иако црквата бргу се претворила во нешто како револуционерен клуб, престанала да постои откако Хелсен се откажал од своите гледишта, во ноември 1842 година.

Во четириесеттите години на XIX век, на сцената се појавило едно Германско-католичко движење, чии приврзаници барале постоење на национални цркви кои би биле независни од Римокатоличката црква, богослужбата да се врши на „народен“ јазик, црковните обреди да станат помодерни итн. На чело на ова движење застанал горношлезискиот свештеник Јохан Ронге⁵. Во 1845 година во Лајпциг се одржал конгрес на приврзаниците на „ронгеизмот“. На конгресот биле прифатени предлозите на Ронге со кои, фактички, се негирала власта на папата. Така изникнала Христијанската католичка и апостолска црква, или црквата на „германските католици“. Со поддршка, особено од страна на пруската влада, „германските католици“ во 1846 година веќе имале 170 општини. Во 1848 година веќе имале придобиено и протестанти како свои приврзаници. Тогаш Прусија, Хановер, Хесен-Касел и Австрија презеле строги мерки против ова „германско католичко“ движење и тоа престанало да постои.

Она што во католичкиот свет (во XIX век), сепак, станува маргинална тенденција – создавањето „национални“ цркви, во православниот свет добива доминантни карактеристики. Особено во земјите под османлиска власт, процесите на формирање „национални“ држави и на модернизација се придружени со создавањето одделни православни (автономни, автокефални и др.) цркви, што било во спротивност со канонскиот принцип. Како резултат на тоа, во одредени периоди на XIX век се појавиле грчка (1833), бугарска (1870), српска (1879) и други цркви.⁶ Врската помеѓу „подемот“ на национализмот и формирањето на „националните“ држави и обособувањето врз „национална“ база на православните црковни

⁴ Поопширно види: Jacques Wollequet, *La vie tumultueuse de l'abbé Helsen, 1791-1842: un schisme libéral et prolétarien à Bruxelles* (Bruxelles: Éditions du Parthénon, 1956).

⁵ Јоханес Ронге (Johannes Ronge, 1813 – 1887).

⁶ Поопширно види: Далибор Јовановски, *Балканот од 1826 до 1913 година* (Скопје: Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Филозофски факултет – Институт за историја, 2011), 13–16.

организации, а, исто така, и промената на нивните функционални улоги при појавувањето на „националните“ држави, покрај другото, сè уште претставуваат научен предизвик.⁷

Поаѓајќи од интересот да се разгледа и да се протолкува емпирискиот материјал во решавањето на погоре споменатите проблеми, задачата на овој труд е да се одредат местото и улогата на Бугарската егзархија во својство на „бугарска национална црква“ во периодот од нејзиното создавање до Балканските војни (1870 – 1912). Појдовна точка во формирањето на бугарската национална држава е 1878 година. Имено, таа година на 19 февруари⁸, претставниците на Руската и на Османлиската Империја во Сан-Стефано (место близу Цариград) потпишале прелиминарен договор со кој се завршила Руско-турската војна од 1877/1878 година. Со договорот се предвидувало на територијата од р. Дунав до Егејското Море и од Црното Море до Охридското Езеро (и нешто пошироко) да се создаде автономното Кнежевство Бугарија, „со христијанска влада и народна милиција“.⁹ Во границите на Кнежевството биле вклучени речиси сите епархии, освен Нишката и дел од Доростолско-Червенската (Русенската), кои биле дел од црковната власт на Бугарската егзархија создадена во 1870.¹⁰ Последнава до формирањето на Кнежевството Бугарија

⁷ Stephen Runciman, *The Orthodox Churches and the Secular State* (Oxford: Oxford University Press, 1972); Константин Ефимович Скурат, *История Поместных Православных Церквей* (Москва: Русские огни, 1994), т. 1, како и многу други наслови.

⁸ Датумите во текстот се според стариот стил.

⁹ Поопширно види: Александар Христов и Јован Донеv, *Македонија во меѓународните договори 1875 – 1919* (Скопје: Матица Македонска и Архив на РМ, 1994), 54–70.

¹⁰ Според султанскиот ферман од 28 февруари 1870 година, било основано „посебно верско надлештво по име 'Бугарска егзархија', а во неа биле вклучени 15 епархии со центри во: Русе, Силистра, Шумен, Трново, Софија, Враца, Ловеч, Видин, Ниш, Пирот, Ќустендил, Самоков, Велес, Пловдив, Сливен. Исто така, биле спроведени истилјаи, односно изјаснување во согласност со чл. 10 од ферманот, и тоа во 1872 година за Охридската епархија, а во 1875 година за Скопската епархија. Поопширно види: Сборник, *Хрестоматия по история на България. Българско Възраждане. Втората и третата четврт на 19 век* (Софија: УИ „Св. Климент Охридски“, 1996), 268–271; Георги Барболов, „Берлинският конгрес 1878 и разпокъсването на българските земи“, *Български военен преглед*, Извънреден брой (1994): 3; Наташа Котлар-Тракова, „Македонското прашање

била основниот интегрирачки и мобилизирачки „бугарски национален“ фактор. Санстефанскиот договор, во суштина, ги исцртал границите на една „идеална“ бугарска држава.

На Конгресот одржан во Берлин од 1 јуни до 1 јули 1878 година, прелиминарните одредби на Санстефанскиот договор биле променети. Според Берлинскиот договор, се предвидувало територијата на автономното Кнежевство Бугарија да се ограничи меѓу р. Дунав, Стара Планина и Софискиот Санџак, додека пак областа помеѓу Стара Планина, пл. Родопи и Црното Море да се остави „под директна политичка и воена власт (...) на султанот, со услов да има целосна административна автономија“, и да се именува како Источна Румелија. Македонија и Тракија и понатаму останале во рамките на Османлиската Империја.

Одлуките на Берлинскиот конгрес од 1878 година ја отвориле и дискусијата околу прашањето за можноста за постоење на Кнежевството Бугарија во својство на суверена државна формација. Тие сомневања биле поттикнати од доминантните постулати во епохата на либерализмот, според кои, „животоспособноста на државата“ се определувала со квантитативните карактеристики¹¹. Таа дилема – да постои државата или да не постои – била разрешена во 1879 година од страна на Основачкото собрание, кое го усвоило Уставот на Кнежевството Бугарија.¹²

Во врска со прашањето дали Кнежевството треба да биде „национална држава“, не постоеле сомневања. Во практика тоа значело – „своја“ држава за Бугарите христијани и „туѓа“ за сите други (христијани и муслимани). Бидејќи во овој случај претставите за државотворна нација се базирале, меѓу другото, врз конфесионалниот принцип, Бугарската егзархија требало да ја задржи улогата на доминантен

во балканскиот контекст (1856 – 1875)“, *СПЕКТАР* 57, XXIX/1 (2011): 168–176.

¹¹Ленина Жила, „Детерминација на балканските војни од гледна точка на сфаќањата за 'животоспособноста' на државите“: Сто години од балканските војни, *Прилози од научниот собир на МАНУ* (2013): 229–242.

¹² Уставотворното собрание било свикано на 10 февруари 1879 година, а официјалните заседанија траеле речиси два месеци. Поопширно види: Зина Маркова и Елена Стателова, „Учредителното собрание в Търново“, *Исторически преглед*, XXXV/3 (1979): 52–59.

националноинтеграциски фактор и по формирањето на „националната држава“. Судбината на Егзархијата, чија дијецеза не се совпаднала со границите на Кнежевството Бугарија (дел од дијецезата се нашла во границите на автономната област Источна Румелија, а дел во границите на Османлиската Империја)¹³, станала предмет на дискусии за време на Основачкото собрание. Едни пратеници, укажувајќи на неопходноста од одбрана на интересите на државата, инсистирале на трансформирање на Егзархијата во црква на Кнежевството, а другите на зачувување, без разлика на променетите услови, на Егзархијата во својство на реален прототип на „идеалната“ татковина на Бугарите. На крајот била прифатена втората гледна точка и преточена во чл. 39 од Уставот, имено: „Бугарското Кнежевство во црковен однос, бидејќи е неразделен дел од надлештвото на Бугарската црква, се потчинува на Св. синод – виша духовна власт на Бугарската црква, каде и да се наоѓа таа власт. Преку таа власт, Кнежевството останува во единство со Вселенската источна црква во поглед на прашањата за учењето и за догмите на верата.“¹⁴

На таков начин (следејќи го, меѓу другото, и грчкиот пример), Основачкото собрание го легитимирало постоењето на Бугарската егзархија и заедно со тоа ѝ дало нова функционална улога – главен носител во создавањето предуслови за можното проширување на границите на државата во иднина. Конкретно, Собранието, базирајќи се врз тезата за неопходност од обединување на политичката и на националната (односно

¹³ По Берлинскиот конгрес, кога се актуализирало прашањето за местото на официјален престој на поглаварот на Бугарската црква, егзархот Јосиф I (Лазар Јовчев, 1840 – 1915) во својот дневник на 9 декември 1878 г. запишал: „Мојата мисија е да издејствувам црковни права за Македонија: тоа треба да биде мојата цел. Јас треба да престојувам во Ц[аригра]д. Место за престој на егзархот може да биде Пловдив, но подобро да не биде таму. Егзархијата останува за Македонија, затоа, со оглед на постигнувањето на својата цел, подобро е местото на престој на егзархот да биде во Ц[аригра]д (...).“ Български екзарх Йосиф I, *Дневник* (София: УИ „Св. Климент Охридски“, 1992), 76.

¹⁴ „Конституција на Българското Княжество, приета на 16 април 1879 г. от Учредителното Събрание във Велико Търново“, во: *Български конституции и конституционни проекти* (София: Издателство „Д-р Петър Берон“, 1990), 24.

културната) единица, ја поттикнува Егзархијата да се зафати со формирање и одржување на бугарската национална свест кај македонското и кај тракиското населението. Егзархот немал намера да ја ограничи дејноста на црковната институција што ја предводел само на задачите што ѝ биле поставени од страна на основачкото собрание и од првите бугарски влади.¹⁵ Тој сметал дека Егзархијата, како „духовен учител“ на народот, треба да биде еден од решавачките фактори во животот на државата. Претставниците на владејачките структури на Кнежевството имале поразличен став. Тие биле приврзаници на моделот на световна национална држава, кој се поврзувал со „модерното“. Нивната политика во однос на Црквата најдобро се изразила во две епизоди. Првата била поврзана со постапките на претседателот на владата, Драган Цанков¹⁶, а другата – со Кабинетот на Стефан Стамболов¹⁷.

¹⁵ Поопширно види: Елена Стателова, *Дипломатијата на Кнежевството Бугарија (1879 – 1886)* (София: БАН, 1979); Ангел Цураков, *Правителставта на Бугарија (1879 – 1913)* (София: БАН, 1996).

¹⁶ Драган Кирјаков Цанков (1828 – 1911) бил бугарски општествен деец и политичар (русофил). Во рамките на бугарското ослободително дело имал значајна улога во цариградскиот круг на бугарската преродба, кој бил насочен кон стекнување црковна независност. Го основал весникот *Бугарија* (1859 – 1863), каде што го изнесувал своето мислење за решавање на бугарското црковно прашање по пат на унија со Римокатоличката црква. Десетина години работел во османлиската администрација како судија и помошник-управител на Нишкиот и на Видинскиот Санџак. По формирањето на Кнежевството Бугарија (1878) бил еден од водачите на бугарската Либерална партија, претседател на кнежевската влада (1880; 1883/84), член на владата (1886), почесен член на Бугарското книжевно друштво (денес БАН).

¹⁷ Стефан Стамболов (1854 – 1895) бил бугарски државник, револуционер, новинар, поет, политичар. Бил еден од водачите на бугарската Внатрешна револуционерна организација и учесник во Априлското востание (1876). Во 1880 година станал народен пратеник и потпретседател на Народното собрание на Кнежевството Бугарија, а во 1884 година и негов претседател. Бил водач на Народнолибералната партија и премиер на Кнежевството (1887 – 1894). Тој ги поставил основите на стопанскиот развој на Кнежевството. Во надворешната политика бил прогермански ориентиран и русофоб, а бил туркофил во внатрешната политика. Како резултат на тоа, голем дел од македонските емигрантски дејци биле против неговите недемократски методи на владеење и неговата туркофилска политика. Последново било подложено на остра

Владата на Драган Цанков, формирана во март 1880 година, во својот стремеж за подобрување на односите со Османлиската Империја, во јуни дала наредба присилно покрстените муслимански (турски) деца да им бидат вратени на нивните родители (доколку тие успеат да докажат дека нивните деца сакаат да ја напуштат христијанската вера), а, исто така, и да се поништат браковите склучени помеѓу христијани и присилно (или по желба) покрстени муслиманки. Освен тоа, без да се чека прифаќањето на Уставот за црковното управување, истакнувајќи ја бедната положба на свештенослужителите, владата во јули 1880 година му предложила на кнезот Александар Батемберг (1879 – 1886) да се прифатат Привремените правила, во кои, меѓу другото, стоеле следните одредби: „1. распределување на приходите на православните свештеници и, исто така, формирање духовни совети при архијереите на епархиите; 2. управување со џамиите и со духовниот суд на муслиманите; 3. управување со синагогите“¹⁸. Посочените мерки на владата, егзархот ги оценил како („смислено или несвесно“) посегнување не само по „правата кои немаат никаква врска со него“, туку и по улогата на православието во својство на државна религија¹⁹. Конфликтот помеѓу бугарската световна и духовна власт станал толку силен што било побарано да се вмеша и Русија (како покровителка на Кнежевството). Сепак, егзархот ја одбранил својата позиција. Но, сосема поинаку завршил случајот во 1893 година. Тогаш, конкретно во месец мај, по настојување на премиерот Стефан Стамболов, бугарското Народно собрание направило измена во членот 38 од Уставот²⁰, според која се дозволувало избраниот бугарски кнез и првиот негов престолонаследник

критика во книшката на Вардарски (Петар Поп Арсов) *Стамболовщината во Македонија и нејзините претставници* (1894), која послужила како програмска определба на Македонската револуционерна организација (МРО).

¹⁸ Михаил Арнаудов, *Екзарх Йосиф и бугарската културна борба след създаването на Екзархията (1870 – 1915)*, т. 1 (София : Св. Синод на Българската църква, 1940), 401–402.

¹⁹ Арнаудов, *Екзарх Йосиф*, 402, 413.

²⁰ Членот 38 од Конституцијата гласи: „Бугарскиот кнез и неговите потомци не можат да исповедаат друга вера освен православната. Само првоизбраниот кнез на Бугарија може, по исклучок, да ја задржи својата првична вера.“ „Конституция на Българското Княжество“, 24.

да можат да бидат и од „друга христијанска вера“. Таквиот чекор бил условен од потребата да се зацврсти положбата на кнезот Фердинанд Саксбурготски²¹ по склучувањето на бракот со кнегињата Марија Луиза Пармска. Протестирајќи против измените направени во членот 38 од Уставот, трновскиот митрополит Климент²² на 14 февруари 1893 година, на роденденот на кнезот Фердинанд, во Соборната црква Св. Богородица во Велико Трново одржал проповед, при што истакнал дека „заради верата, Мојсеј на соодветна возраст се откажал да се нарекува син на ќерката на фараонот; тој посакал да страда со божјиот народ наместо да има гревовна наслада“, укажувајќи на тој начин дека секој што посегнува по православието, посегнува и по постоењето на народот. Неговите завршни зборови биле: „(...) ако во Бугарија постои православие, тогаш постои бугарски народ, ако нема православие – нема бугарски народ!“²³ Веднаш следниот ден митрополитот Климент бил заточен во Гложенскиот манастир. Потоа судските власти повеле кривична постапка против него врз основа на обвинението за навреда на кнезот, ширење клевета, поттикнување на противправни дејства. Трновскиот окружен суд го осудил митрополитот на „вечно заточение“. Апелациониот суд ја заменил таа казнена мерка со три години затвор, односно со дозвола кнезот на две години да оди во заточение во манастир. Проценувајќи го односот на силите, егзархот се откажал од противдејство. Во својот дневник тој забележал: „Црквата не може да ја спроведува својата самостојна политика и таа, без да сака, треба да се предаде во рацете на бугарската влада (...)“.²⁴

²¹ Фердинанд Саксбурготски (1861 – 1948) бил бугарски кнез од 1887 до 1908 година и цар на Бугарија од 1908 до 1918 година.

²² Световното име му било Васил Николов Друмев (1841 – 1901). Тој бил бугарски свештеник, политичар и писател. По ослободувањето (1878) бил епископ на Трновската епархија на Бугарската егзархија и на двапати бил премиер на Бугарија (1879/80; 1886). Поопширно види: Ташев Ташо, *Министрите на Бугарија 1879-1999* (София: АИ „Проф. Марин Дринов“, Изд. на МО, 1999).

²³ Петър Пешев, *Историческите събития и деятели от навечерието на освобождението ни до днес* (София: БАН, 1993), 311.

²⁴ Йосиф I, *Дневник*, 324.

За сите проблеми на Црквата, егзархот Јосиф I ги обвинувал бугарската политичка елита и интелигенцијата, сметајќи ги за пречка на патот на „успехот на Црквата“. Притоа, егзархот ја признавал неспособноста на самите свештенослужители да ги реализираат своите задачи. Тој многукратно потенцирал дека „хиерарсите се слаби, без строга дисциплина, без самопожртвуваност“, дека не може да се смета на нивното „едноумие и искреност“, а „пониските духовни лица се премногу необразовани, непрофесионални, невлијателни и недисциплинирани за да имаат поголемо влијание врз народот отколку интелигенцијата“²⁵. И покрај ова, егзархот бил свесен дека промената на местото и на улогата на Црквата по 1878 година во бугарското општество е условена од објективни околности поврзани со појавувањето на државата. Во концептите на градење на бугарската држава акцентот бил ставен врз „модерноста“, под што се подразбирал световниот карактер на државата, а црковната организација можела да има само статус на „традиција“.

Меѓутоа, тој не сакал да се помири со тоа. По неуспехот да се наметне како еден од решавачките фактори во внатрешнополитичкиот живот на државата, егзархот се концентрирал на решавање на задачите поставени од страна на основачкото собрание и на првите влади. Во овој случај, како што забележал егзархот во своите сеќавања, интересите на црквата и на државните претставници наполно се совпаѓале. Оттука е и неговата констатација дека: „Бугарската интелигенција [во широка смисла на зборот, заб. Ф. П] (...) ја третира Егзархијата како средство за духовна пробуда и обединување на бугарскиот народ, не сакајќи организирање и развој на Црквата во ослободените делови (...), туку ја сака Егзархијата како свое средство во Македонија и во Тракија“²⁶.

Но, Егзархијата немала законска основа за својата дејност надвор од границите на бугарската држава без потврда на правосилноста на ферманот од 1870 година од страна на османлиската власт. Сепак, егзархот се надевал на нејзина позитивна реакција, иако таа не брзала со потврдувањето на ферманот. Во почетокот на 1883 година, на егзархот Јосиф I отворено му

²⁵ Јосиф I, *Дневник*, 187.

²⁶ Јосиф I, *Дневник*, 99.

било кажано дека „Уставот изработен од Бугарите за Кнежевството има сила само во границите на Кнежевството, а надвор од границите управува Високата порта“.²⁷

Во секој случај, Портата секогаш како изговор можела да ја посочи позицијата на Цариградската патријаршија, која, пак, ја сметала Бугарската егзархија за шизматичка црква (од 1872). Обидите да се изнајде компромисно решение помеѓу Цариградската патријаршија и Бугарската егзархија биле неуспешни. Неможноста за дијалог се објаснувала со разликите во пристапот кон прашањето за легалното постоењето на Бугарската егзархија. Тоа јасно се изразило и за време на една дискусија меѓу патријархот и претставниците на Високата порта во почетокот на 1885 година. Обраќајќи им се на присутните, патријархот на 16 јануари 1885 година замолил да му се забрани „на таканаречениот егзарх (...) да престојува и да работи во Цариград, да назначува владици, да испраќа пратеници во областите што се под патријаршиска јурисдикција“²⁸. На 20 февруари 1885 година патријархот посочил дека егзархот и неговите приврзаници „отворено и несовесно, погазувајќи ги основните закони и правила на Православната црква“, применувале „принцип непознат досега, штетен и погубен во секој однос, имено, националниот, според кој основа на религиозната заедница не е верата, туку националното потекло на секоја индивидуа“²⁹.

Егзархот Јосиф I не ги негирал обвинувањата дека го применува „националниот принцип“. Оправдувањето на егзархот се изразува со формулата што често се повторувала во различни интерпретации: „Тоа прашање не е религиско; тоа е чисто национално – се однесува на ослободувањето на Бугаринот од елинизмот.“³⁰ Притоа, егзархот постојано потенцирал дека Цариградската патријаршија и самата не е доследна во применувањето на црковните канони. „Ако применувањето на ферманот

²⁷ Йосиф I, *Дневник*, 115.

²⁸ Кирил Патриарх Български, *Българската екзархия в Одринско и Македония след освободителната война (1877 – 1878)*, т. 1, кн. 2 (София: Синодално издателство, 1970), 445.

²⁹ Патриарх Български, *Българската екзархия*, 462, 463.

³⁰ Йосиф I, *Дневник*, 94.

без патријаршиски благослов не е канонско, тогаш дали според него е канонско уништувањето на Охридската архиепископија?³¹ (...) Каноните на Црквата не можат да се признаваат само за поробување и уништување на бугарската народност (...).³² Со други зборови, знаејќи ја слабоста на својата позиција, егзархот се обидува да го изнесе прашањето надвор од канонските рамки и да го претстави судирот помеѓу Егзархијата и Патријаршијата исклучиво како „национален“ судир помеѓу Бугарите и Грците. Сите негирања на патријархот во однос на правосилноста на ферманот од 1870 година Јосиф I ги претставувал како борба за „елинската мегали идеја“ на сметка на бугарското население: „Со еден збор, негирањата на патријархот немаат никаква законска основа. Овде фигурира само еден единствен факт. Елинизмот не сака примена на ферманот бидејќи тој ѝ нанесе удар на неговата 'мегали идеја', а бугарскиот народ е длабоко засегнат со тоа што Високата порта и покрај признавањето на неговите права пред 16 години, со ферманот сè уште ги третира како робови на Фанар³³ и на елинизмот.“³⁴

Според Јосиф I, извор на злото не бил ферманот во целост, туку неговиот дестти член, со кој епархиите во Македонија (со исклучок на Велешката) и во Јужна Тракија се признавале како патријаршиски, но притоа на населението од двете области му се давало право на самоопределување со докажано мнозинство (не помало од 2/3).³⁵ Како што

³¹ Бугарската општественост во поширока смисла на зборот, Охридската архиепископија ја третираше како дел од бугарската црковна традиција.

³² Јосиф I, *Дневник*, 123.

³³ Фанар, или Фенер, бил дел од Константинопол на јужната страна од Златниот Рог. По падот на градот под османлиска власт во 1453 година, во Фанар најчесто живееле побогатите Грци, кои во текот на времето се здобиле со одредно економско и политичко влијание во османлиската држава, а таму била и резиденцијата на цариградскиот патријарх.

³⁴ Јосиф I, *Дневник*, 141. Тука би одбележале дека под поимот „бугарско население“ се мисли и на македонското население во рамките османлиската држава.

³⁵ Во членот 10 стои: „Ако сите или најмалку две третини од православните жители на други места надвор од оние што се наброени и посочени погоре сакаат да ѝ се потчинат на Бугарската егзархија за своите духовни работи и ако е тоа установено, тоа ќе им биде дозволено; но тоа може да се случи само по барање и со согласност на сите или

тврдел Јосиф I, патријархот „не може да го прифати ферманот бидејќи тој не ја прифаќа одредбата од членот 10 за т.н. мешани епархии“³⁶, но, сепак, „Бугарите никогаш нема да се откажат од таа одредба, за која секогаш имало судири“³⁷. Според тоа, егзархот ја сведува суштината на спорот на прашањето за епархиите во Македонија, т.е. чие влијание ќе се утврди таму – на Кнежевството Бугарија или на Кралството Грција, чии интереси, според тврдењето на егзархот, биле застапувани од Цариградската патријаршија.

Бидејќи ниту за Патријаршијата ниту за Егзархијата не бил прифатлив компромисот како решение, егзархот сметал дека има повеќе шанси да го реши прашањето околу признавањето на ферманот со Портата отколку со Патријаршијата. Во услови на затегнатост и конфликт помеѓу Цариградската патријаршија и Портата, во 1883 година тој успеал да го постигне тоа. Потврдувањето на ферманот, сепак, не му овозможило на егзархот непречено да назначува владици во македонските и во тракиските епархии (Егзархијата претендирала на 13 епархии во Македонија и на 2 епархии во Тракија). Обраќањата на егзархот до официјалните власти во Османлиската Империја и до дипломатските мисии во Цариград се покажале како неефикасни. Позицијата на Цариградската патријаршија била непоколеблива. Затоа, пак, бугарските влади, користејќи одредени политички прилики во регионот, успеале да добијат извесни отстапки од Портата во врска со разгранувањето на егзархиската мрежа во Македонија. Владата на С. Стамболов со својата туркофилска политика и дипломатија успеала во 1890 година да издејствува издавање султански берати за егзархиски митрополити во Скопската и во Охридската, а во 1894 година во Велешката и во Неврокопската епархија, додека пак владата на Константин Стоилов (1894 – 1899), благодареејќи на својата неутралност за време на грчко-турската војна од 1897 година, успеала да добие три берати за егзархиски

најмалку на две третини од жителите. Оние што преку тоа средство ќе посакаат да создадат несогласување и раздор меѓу населението ќе бидат гонети и казнети според законот.“ Документи и материали за историјата на българският народ (София: БАН, 1969), 162-164.

³⁶ Документи и материали, 142.

³⁷ Документи и материали, 143.

митрополити во Битолската, Дебарската и во Струмичката епархија (како и дозволи за отворање пет трговски агентства во Сер, Солун, Битола, Скопје и во Дедеагач).³⁸

Во почетниот период по формирањето на Бугарското Кнежевство, судирајќи се со тешкотии за добивање берати, егзархот одлучил целесобразно да го помага отворањето „народни училишта“ и на таков начин „да се постигне истата цел, додека се чека испраќањето на архијереите“.³⁹ Оттука, неговото внимание, пред сè, било насочено кон „воспитување на духовно недоволно созреаното население во Македонија и во Тракија“, со што требало да се создадат основни претпоставки за „обединување на бугарскиот народ“ во една компактна целина. Во практика, тоа требало да значи формирање бугарско национално сознание кај споменатото население. Според егзархот, тоа би бил процес кој „се стекнува и се одржува со воспитување во [духот на] традициите, на обичаите, верата, јазикот, во спомените за татковото огниште, во идејата за татковината и за народната историја“. Затоа, според неговото мислење, процесот на формирање бугарско национално сознание кај населението во Македонија требало да се одвива со активна образовна работа.⁴⁰ Оттука, поголемиот дел од своите расходи Егзархијата ги трошела за обезбедување материјални средства за училиштата, за претседателите на црковно-училишните општини и за митрополитите.⁴¹ Во 1902 година во Солунскиот Вилает, од вкупно 330 училишта во надлежност на Егзархијата, 105

³⁸ Поопширно види: Александар Трајановски, *Егзархијата и македонското национално ослободително движење (1893–1908)* (Скопје: Институт за национална историја, 1982); Крсте Битоски, *Македонија и Кнежевството Бугарија (1893–1903)* (Скопје: Институт за национална историја, 1977), 99.

³⁹ **Документи и материали**, 24.

⁴⁰ Стајко К. Трифонов и Величко Георгиев, *Екзарх български Йосиф I. Писма и доклади* (София: Клуб'90, 1994), 380; Наташа Котлар-Трајкова, „Антиегзархиската борба како афирмација на македонскиот идентитет (1878 – 1893)“, во: *Македонскиот идентитет низ историјата* (Скопје: Институт за национална историја, 2010), 177–189.

⁴¹ Поопширно види: Александар Трајановски, *Црковно-училишните општини во Македонија – (Прилог кон историјата на македонските црковно-училишни општини од нивното основање до 70-тите години на XIX век)* (Скопје: Институт за национална историја, 1989).

училишта биле финансирани само од страна на Егзархијата, 136 и од Егзархијата и од општините, а 89 добивале средства само од општините.⁴²

Особено внимание егзархот посветувал на подготовката на учителскиот кадар. Тој сметал дека „само учителите со целосно средно образование можат да бидат вистински културни дејци, само тие можат да станат вистински лидери на народот, само такви учители можат успешно да се борат со странските пропаганди и само тие можат да станат вистински апостоли на националната идеја; само тие успешно можат да спроведуваат пропаганда, пробудувајќи ја свеста кај нашите сонародници, кои од различни причини не сакаат да ја признаат својата народност и не сакаат да ја признаат својата народна црква, само со помош на дела и на моќен збор ќе биде можно да се даде отпор на туѓите пропаганди“⁴³. Но, според статистиката, Егзархијата во 1906 година имала вкупно 1 228 наставници, од кои 551, односно 46 проценти, немале оформено ни целосно основно образование. Поконкретно, 51 од споменатите наставници имале само три класа (основно образование), а другите 500 двај да имале завршено среден или главен степен од основното образование⁴⁴.

Проблемот со педагошкиот состав на училиштата бил поврзан со масовната емиграција од Македонија. Во 1908 година егзархот се обратил до министерот за надворешни работи и религија на Бугарија со молба учителите од Македонија и од Тракија да не се примаат на работа без специјална дозвола од страна на Егзархијата доколку се „компромитирани пред турските власти“⁴⁵.

⁴² Трифонов и Георгиев, *Писма и доклади*, 211. Според некои податоци, бројот на егзархиските училишта во Македонија и во Тракија значително пораснал, па така ако во 1873 година имало 111 училишта, во 1902 година нивниот број изнесувал 878.

⁴³ Трифонов и Георгиев, *Писма и доклади*, 341.

⁴⁴ Основното образование во Кнежевството Бугарија било организирано по класови, и тоа: почетни класови во времетраење од три години, потоа средни класови од две години (познати уште и како двокласни) и главни класови од три или од четири години (познати како трикласни и четирикласни училишта). Трифонов и Георгиев, *Писма и доклади*, 340.

⁴⁵ Трифонов и Георгиев, *Писма и доклади*, 341.

Егзархот се грижел и за приспособување на образованието кон „потребите на практичниот живот“, со други зборови, се грижел за модернизација на образованието. Во 1905 година било одлучено да се отворат и занаетчиски училишта, во Солунското трговско училиште да се воведе изучување странски јазици итн.⁴⁶

Изјавите на егзархот дека формирањето на националната свест е долг процес и дека за реализација на задачата „крystalизирање на бугарското население во едно компактно етничко цело со зајакната самосвест“ бара минимум две децении⁴⁷ не биле поддржани од претставниците на бугарската власт. Според нивното мислење, постигнатите резултати на ниту еден начин не ги оправдувале трошоците (дејноста на Егзархијата претежно се финансирала од буџетот на бугарската држава). Од деведесеттите години на XIX век властите во Бугарија почнале да се преориентираат кон поддршка на четничко движење, т. е. кон примена на вооружени методи за реализирање на нивната замисла.⁴⁸

Егзархот во својот извештај до министерот за надворешни работи и религии на Бугарија од 20 август 1908 година ги означил трите можни начини на решавање на македонскиот и на тракискиот проблем: најдиректниот и краткиот – вооружен конфликт; потоа спроведување на реформите планирани од Големите сили и сојуз со Османлиската Империја, земајќи предвид дека „идејата за сојуз со Турција врз дуалистички начела ја имале бугарските патриоти револуционери уште до ослободувањето“⁴⁹. Самиот егзарх ја претпочитал третата варијанта. Но, власта и другите политички претставници во Бугарија во тоа време веќе се определиле. Тие ја одбрале војната како радикален начин на решавање на прашањето за Македонија и за Тракија.

Со губењето на улогата на главен носител во реализирањето на надворешнополитичките задачи на бугарската држава, Егзархијата, всушност, останала без функциите што го одредувале нејзиното значење.

⁴⁶ Трифонов и Георгиев, *Писма и доклади*, 238.

⁴⁷ Трифонов и Георгиев, *Писма и доклади*, 222.

⁴⁸ Котлар-Трајкова, „Антиегзархиската борба“, 188–189.

⁴⁹ Трифонов и Георгиев, *Писма и доклади*, 403–406.

Овој факт бил фиксиран во 1910 година од страна на Комисијата на Софискиот синод. Во Преамбулата на Извештајот на Комисијата било истакнато дека таа тргнува од општите норми на Православната црква, т. е. не ги зема предвид националните идеи. Комисијата ја објаснила својата гледна точка со тоа што Црквата не е „световна, национална или политичка организација“, дека таа има „чисто духовни, христијански и црковни“ задачи, дека тешкотиите на Бугарската црква се поврзани со погрешното толкување на некои општоцрковни правила, како, на пример, со 34. апостолско правило дека црковната институција може да се заснова врз принципот на националност⁵⁰. Таквите тврдења претставувале негирање на самата суштина на Егзархијата, на нејзините базични принципи исцртани со членот 39 од Трновскиот устав. Но, на Егзархијата не ѝ преостанувало ништо друго освен да го заземе своето место во „вториот ред“ на државниот систем на Бугарија.

⁵⁰ Патриарх Български, *Българската екзархия*, 226–227.

Filip PETROVSKI

BULGARIAN EXARCHATE AND BULGARIAN NATIONAL STATE

(1878 – 1912)

-SUMMARY-

That which in the XIX century catholic world exemplified a marginalized tendency – the creation of “national” churches was a dominant characteristic of the orthodox world. Especially in the territories under ottoman rule, the processes of forming “national” countries and modernization are followed by the creation of separate orthodox (autonomous, auto cephalic) churches, which was opposed to the canonic principle. As a result (in different historic periods) emerged Greek, Bulgarian, Serbian and other churches. Still, the connection between the “rise” of nationalism linked to the formation of “national” countries and the separation on a “national” basis of the Orthodox Church organizations, as well as the change of their functional roles during the emergence of “national” countries, remains insufficiently explored.

Rooted in the interest to observe and analyze the empirical material in the solution of these problems, the goal of this work is to qualify the place and role of the Bulgarian Exarchate in the “Bulgarian national church” during its creation in the time of the Balkan wars (1870 – 1912).